

En biosocial tilgang til moralske skader

Livssituationer og deres *affordances*

Lars Williams¹

¹Dansk Institut for Internationale Studier

lawi@diis.dk

Williams, Lars. 2025. En biosocial tilgang til moralske skader: livssituationer og deres *affordances*. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 43, 31-52. DOI: 10.7146/tfss.v25i43.147525

Indsendt 07/24, accepteret 07/25, udgivet 11/25

Artiklen undersøger, hvordan en biosocial tilgang – med særligt fokus på affordance-begrebet – kan bidrage til en mere kontekstsensitiv og nuanceret tilgang til moralske skader. Gennem en kvalitativ caseanalyse af en dansk veterans erfaringer fra forskellige livssituationer, belyser artiklen, hvordan symptomer på posttraumatisk stressforstyrrelse (PTSD)/moralisk skade fluktuerer i forskellige dagligdagssituationer. Artiklen argumenterer for, at bestemte livssituationer udgør affordances ift. at handle, tænke og føle på bestemte måder, hvilket løbende påvirker oplevelsen og fluktueringen af det samlede symptombillede. Ved at anvende affordance-begrebet fra den biosociale tænkning nuanceres forståelsen af moralske skader som et løbende dynamisk samspil mellem individ og omgivelser snarere end et udtryk for overskridelse af moralske overbevisninger og forventninger. Artiklen bidrager herved til en løbende debat om, hvordan moralisk skade skal tilgås som både empirisk fænomen og teoretisk konstruktion, samt hvilke betydninger dette har for behandlingstilgange i forhold til moralisk skadende erfaringer.

A biosocial approach to moral injury: life situations and their *affordances*

This article explores how a biosocial approach— with a particular focus on the concept of affordance— can contribute to a more context-sensitive and nuanced approach to moral injury. Through a qualitative case analysis of a Danish veteran's experiences across different life situations, the article examines how symptoms of post-traumatic stress disorder (PTSD) and moral injury fluctuate in various everyday contexts. The article argues that specific life situations afford particular actions, thoughts, and emotions, shaping the experience of moral injury and the overall symptomatology. By applying the concept of affordance from a biosocial approach, the study reframes moral injury as an ongoing dynamic interplay between the individual and their environment, rather than merely a violation of moral beliefs and expectations. In doing so, the article contributes to the ongoing debate on how moral injury should be approached as both an empirical phenomenon and a theoretical construct, as well as its implications for treatment approaches to morally injurious experiences.

Introduktion

Jeg mødte Erik¹, da jeg besøgte et af landets Veteranhjem, hvor den daglige leder introducerede os. Den første dag jeg mødte ham, sad han og spiste ostemadder i Veteranhjemmets køkken sammen med en anden tidligere soldat. Han var en snakkesalig fyr med tykt, mørkt skæg, som næsten gik op til øjnene. De to veteraner fortalte anekdoter om motorcykler og grinede højt med hinanden. De bød mig på en ostemad. Jeg forklarede, at jeg var på Veteranhjemmet i forbindelse med et forskningsprojekt om psykiske eftervirkninger af krig. Erik begyndte spontant at fortælle mig om sine mange udsendelser til Irak og Afghanistan.

Over det næste år mødtes vi flere gange forskellige steder. Erik flyttede i mellemtiden væk fra Veteranhjemmet og ud til sin bror på landet. Jeg besøgte familien på landstedet og fik derved også lejlighed til at tale med flere af Eriks familiemedlemmer. Han og broren havde begge spillet håndbold i den samme klub, hvor Erik også havde været med i bestyrelsen. Broren fortalte, hvordan Erik plejede at være centrum for alt det sociale i klubben: "Han var virkelig engageret i lokalmiljøet," fortæller han, "og nu er han jo helt anderledes. Jeg kan nogle gange slet ikke kende ham mere."

For kun få år siden boede Erik i et parcelhus med sin kone og deres to sønner på 11 og 14 år. "Et 'perfekt' liv, med stort flot hus og ny bil," som hans bror siger. I

1 "Erik Jensen" er et pseudonym.

2021 fik han sygeorlov på grund af en arbejdsrelateret stresstilstand, som gjorde, at han havde vanskeligt ved at koncentrere sig på det kontorarbejde, han på det tidspunkt havde i Forsvaret. Det tænkte hverken han eller familien meget over på det tidspunkt, men under sin sygeorlov begyndte han at opleve andre symptomer. "Min PTSD ventede på mig, lige bag min arbejdsstress," fortæller han. "Da jeg begyndte at slappe af derhjemme, bragede det ind i mit liv. Fra september [2021] begyndte jeg at have frygtelige mareridt hver eneste nat. Langt de fleste af dem handlede om den dag i Afghanistan i 2008..."

Hans mareridt handlede om en specifik hændelse i Helmand-provinsen i Afghanistan under en udsendelse i juni 2008. Én soldat døde, og to andre blev alvorligt såret af en vejsidebombesprængning. Erik var minesøger på holdet. Han var leder af et lille team af minesøgere, som havde meget erfaring fra flere ture til Afghanistan, men han havde fri den dag ulykken skete. Han havde altså ikke noget officielt ansvar for hændelsen. Men han kunne ikke lade være med at føle et ansvar alligevel. "Jeg ville have set den [vejsidebomben] på et sekund. Den var ikke særlig godt skjult, og jeg havde patruljeret dér hver dag i flere måneder," fortæller han.

Efter at have fået diagnosen post-traumatisk stressbelastning (PTSD) i 2022 – næsten 12 år efter hændelsen med vejsidebomben – begynder Eriks familieliv at bryde sammen. Han bliver skilt, og hans kone flytter væk med deres to sønner. I løbet af de næste seks måneder falder han tilbage i et stofmisbrug, han havde i sine unge år, inden han stiftede familie, og begynder at se nogle af sine gamle venner fra dengang. Hans "gangster venner" som en bekendt beskriver dem. Men efter nogle dårlige oplevelser i det miljø, beslutter han sig for at flytte midlertidigt ind på et Veteranhjem og få styr på tilværelsen igen. Det fungerer godt for ham, og han begynder at se sine sønner i weekenderne. "Vi har det virkelig godt sammen," siger han. "Men jeg ville ønske, at jeg kunne tage til håndboldkampe med dem. Alle i min familie elsker håndbold, og det gælder sandelig også mine drenge. Men jeg kan bare ikke gå ind i hallen. Jeg begynder at hyperventilere, svede og ryste, når jeg kommer ind i bygningen, og så må jeg gå igen. Det er virkelig et stort tab, at jeg ikke kan være med til det," siger han trist. "Men samtidig... det er underligt, ikk... så kan jeg lige bagefter gå ned i Veteranhjemmet, hvor der måske er 20 mennesker tæt omkring mig. Og der har jeg det helt super... eller dengang vi stod i baren til byfesten, det var heller ikke noget problem..."

Erik fortæller om en dag, hvor han var brandvagt sammen med andre frivillige fra Veteranhjemmet til et byfestarrangement. Der havde været mandefald blandt barpersonalet, og pludselig spurgte én af dem fra baren om ikke Erik og hans ven, en anden veteran med PTSD, ville tage en barvagt. De var noget modvillige. Baren var placeret inde i et telt med en stor flok besøgende stuvet helt tæt sammen. Der

var høje lyde, folk råbte, tumult og kaos, som der er til byfester i små lokalmiljøer. Men det forløb ikke bare godt, Erik og vennen havde en fest, da de stod bag baren, rakte øl over disken og blinkede til de kvindelige besøgende. Den daglige leder fra Veteranhjemmet fortæller mig også om episoden: "Altså, de var virkelig i deres es! Jeg har billeder fra den dag, hvor man kan se, hvor meget de fester og hygger med folk i baren." Oplevelsen med den spontane barvagt ligger i den samme periode, inden for de samme måneder af Eriks liv, som hans udfordringer med at gå ind i sportshallen. Hvordan kan vi forstå det?

Der skal ikke herske tvivl om, at Erik lider meget af sin symptomer. Men han lider ikke lige meget i alle situationer. Det er ikke ligegyldigt, om han er på Veteranhjemmet, til håndbold i hallen eller nede at handle i supermarkedet med sine børn. For både behandlere af veteraner med PTSD, familiemedlemmer og veteranerne selv er dette på mange måder ukontroversielt at påpege. Selvfølgelig 'trigger' nogle situationer mere end andre. Men hvad er forholdet mere præcist mellem omgivelser og symptomer? Og hvis hans symptomer viser sig markant i bestemte situationer og ikke i andre, hvad kendetegner så disse situationer? Hvordan kan vi forstå situationernes karakteristika eller beskaffenhed? Hvad siger det om den type af psykiske skader, man kan tage med sig hjem fra krig? Og hvordan kan en yderligere karakteristik af situationelle forskelle være behjælpelig i forhold til en recovery/behandlingsproces?

Jeg vil i det følgende argumentere for, at en biosocial tilgang – og særligt *affordance*-begrebet fra denne litteratur – kan kaste lys på denne empiriske gåde. For at forstå det situationelle i den måde, hvorpå den traumatiske erfaring udfolder sig som lidelse, er det helt centralt at forstå, hvad der kendetegner bestemte situationer – ikke bare som generelle 'triggere', men ud fra den måde situationer tilbyder *affordances*, som på dansk kan beskrives som "normativt fortrukne handlemuligheder som materialiserer sig i relation til omgivelserne" (Brinkmann, 2024, 45) – altså bestemte situationsbetingede og normative måder at tænke, handle og føle på. *Affordance* er (i nogle versioner) i en biosocial tilgang et centralt begreb (f.eks. hos Ingold, 2018, 2022 og Kirmayer, 2024), og det er primært dette, jeg vil læne mig op ad her, og udfolde brugbarheden af i det følgende. *Affordance*-begrebet vil blive uddybet nedenfor.

Litteraturen, som beskæftiger sig med krigstraumer, har en lang og varieret historie, men her vil jeg tage udgangspunkt i en af de seneste bølger af teoretisk debat på området, nemlig med udgangspunkt i begrebet 'moral injury', som de seneste godt 15 år har været et centralt begreb i krigstraumeforskningen. For læsevenligheden skyld vil 'moral injury' herfra blive oversat til 'moralsk skade'².

2 Oversættelsen er muligvis ikke helt uproblematisk, men jeg vurderer, at i forhold til artiklens argument er 'moralsk skade' en gangbar oversættelse her.

Eftersom oplevelserne fra Eriks udsendelse i 2008 kredser om et oplevet svigt (at han mener, han burde have været der til at finde vejsidebomben) og den skyld, han oplever efterfølgende, vil jeg argumentere for, at hans erfaringer kan bestemmes som en type af moralsk skade (Litz et al., 2009; Shay, 1994).

Mit argument i artiklen er således, at *affordance*-begrebet fra den biosociale tænkning kan bidrage til debatten om moralsk skade ved (1) at fremdrage empirisk, hvordan centrale aspekter af konkrete livssituationer bidrager til fluktueringen af symptomer, og (2) hvordan dette tillader os teoretisk at udvikle forståelsen af moralsk skadende erfaringer ved at udvide 'det moralske' til ikke blot at ligge i individets moralske overbevisning, men ude i omgivelserne og i individets relation til omgivelserne. Afslutningsvis vil jeg (3) sætte dette i forhold til debatten om behandling af moralsk skade og PTSD.

For at nå frem til dette vil jeg i det følgende kort introducere den biosociale tænkning og den rolle, *affordance*-begrebet har inden for denne tilgang. Herefter vil jeg vende tilbage til Eriks historie og hans daglige kamp for at få tilværelsen til at hænge sammen med særligt fokus på, hvordan hans symptomer fluktuerer i forbindelse med specifikke situationer i hans tilværelse.

Disse livssituationer vil jeg anskue som tilbydende forskellige *affordances* til at tænke, handle og føle på bestemte måder. På dansk vil man muligvis også kunne sige, at forskellige livssituationer har opfordringskarakter (Brinkmann, 2023) eller "normativt fortrukne handlemuligheder" (Brinkmann, 2024). Jeg har valgt her at beholde det engelske *affordances* for ikke at komme ind i for mange oversættelsesproblematikker. Igennem denne udvidede forståelse af, hvad der karakteriserer livssituationer ift. Eriks symptomer, vil jeg vende blikket tilbage mod litteraturen om moralsk skade og diskutere den rolle, som omgivelser og konkrete livssituationer har i denne litteratur. Pointen her er, at denne litteratur netop ikke har en tilstrækkelig udfoldet forståelse af situationernes karakter i forhold til den måde, moralsk skade begrebsliggøres på og den måde, hvorpå symptomer udfolder sig i relation til specifikke *moralske krav* fra omgivelserne.

Feltarbejde og forskningsmetoder

Det empiriske materiale til denne artikel stammer fra en kvalitativ undersøgelse af danske krigsveteraner gennemført mellem 2023-2024. Undersøgelsen fokuserede på psykiske eftervirkninger efter udsendelser til krigszoner, og hvordan disse eftervirkninger bliver formet socialt i forskellige sammenhæng. Studiet er primært interview-baseret, men med flere observationsdage på danske Veteranhjem

forskellige steder i landet. I alt er der gennemført 35 interviews med veteraner, samt en række interview med familiemedlemmer (6), ansatte og frivillige på Veteranhjem (4) og folk som arbejder i støtteorganisationer (4). Efter den første interviewrunde over foråret 2023, blev 7 cases udvalgt. Her blev der udført opfølgende interviews med de 7 veteraner og i flere tilfælde deres nærmeste familiemedlemmer. Denne indledende gruppe af deltagere blev rekrutteret via opslag på sociale medier, samt via personlige kontakter og efterfølgende 'sneboldeffekt'. De deltagende veteraner og deres familier fordeler sig forholdsvis bredt i forhold til alder, køn (dog med en overvægt af mænd), geografisk spredning i Danmark og socioøkonomisk status.

Denne anden runde af interviews blev gennemført cirka seks måneder efter den første runde og var centreret omkring specifikke begivenheder, som de første interviews havde fremhævet, og som var relevante for det overordnede fokus i projektet. Denne proces sikrede en iterativ bevægelse mellem udforskning af empirisk materiale og eksisterende litteratur. Information om formålet med forskningsprojektet blev givet før alle interviews. Deltagerne blev informeret om deres ret til at stoppe interviewet når som helst og deres ret til at få mere information om forskningen på et senere tidspunkt. Desuden blev de informeret om, at data opbevares sikkert på en server med adgangskodebeskyttelse, og at deres navne samt andre identifikationsmarkører vil blive underlagt pseudonymer i alle publikationer og andet output.

Analyseprocessen bygger i udgangspunktet på en tematisk analysetilgang (Kvale & Brinkmann, 2009). Eriks historie er valgt ud som case, da den er særlig illustrativ for, hvordan bestemte situationer er med til at forme oplevelser og symptomer på psykiske lidelse efter krig. Jeg har valgt blot én case her for at gøre dette tydeligere. Denne tilgang følger en længere tradition af at bruge *extended case methods* (Burawoy, 1998; Gluckman) i antropologien, og har været bredt anvendt i sundhedsantropologi (se f.eks. Meinert & Whyte, 2017; Luhrmann & Marrow, 2016).

Det biosociale: en økologisk tilgang til psykiatriske fænomener

Begrebet 'det biosociale' opstod som et forsøg på at gentænke nogle af de grundlæggende dualismer og disciplinære opdelinger i videnskaberne. Klassiske dualismer som krop-sind, krop-hjerne, hjerne-sind, kultur-biologi, menneske-dyr, mf. søges gentænkt på et væld af forskellige måder og i forskellige disciplinære

retninger. Både inden for socialvidenskaber som antropologi (Ingold & Palsson, 2013; Niewöhner & Lock, 2018; Lende et al., 2021), kulturstudier (Wilson, 2004) og sociologi (Meloni et al., 2018) ses en åbenhed for perspektiver fra forskellige biologiske og neurologiske tilgange – men også omvendt findes en spirende interesse for kulturelle og sociale processer i f.eks. neurovidenskabelige tilgange, der anskuer hjernen som et 'organ for kultur' (Gendron et al., 2020), som 'situeret i kultur' (Kitiyama & Yu, 2020; Clark, 2013), som en del af en bredere 'hjerne-økologi' (Fuchs, 2018) og helt generelt interesserer sig for "hjernens biosociale natur" (Han et al., 2013, 336). Med Meloni og kollegaers ord kan man sige at: "[...] naturvidenskaberne, bredt forstået, bevæger sig i øjeblikket mod et mere socialt syn på biologiske processer, ligesom samfundsvidenskaberne begynder at geninkorporere forestillinger om den biologiske krop i deres undersøgelser." (Meloni et al., 2018, 4). I antropologien har Tim Ingold været en af de toneangivende stemmer inden for biosocial tænkning. Som han introducerer i bogen *Biosocial Becomings* (2013), handler det om at antage et dynamisk fokus på, hvad mennesker er *i gang med at blive*, fordi mennesker hele tiden er i en tilblivelsesproces (*becoming*), og at følge dem på deres "deltagerbaner af bevægelse og vækst" (ibid.). Ingold har udviklet denne tænkning igennem flere centrale begreber som 'lines' (2015) og 'correspondence' (2020), men hvor det centrale har været de måder, hvorpå mennesker er 'vævet ind' i deres omgivelser på. Denne tilgang og tænkning har et potentiale netop i forhold til krigstraumer, PTSD og den nyligt opståede litteratur om moralsk skade, da denne litteratur ikke har forholdt sig grundigt til omgivelsernes rolle i forhold til symptomers udvikling, opretholdelse og fluktuering.

En gren af den biosociale tænkning, som er mindre udviklet end f.eks. hos Tim Ingold, er specifikt inden for *psykiatriske fænomener*. Det er centralt her at påpege – og særligt i forhold til netop psykologiske og psykiatriske fænomener – at de forskelle teoretiske strømninger, som kan klassificeres som biosociale, *ikke* som udgangspunkt er opgør med f.eks. den biopsykosociale tilgang (Engel, 1981). Engels biopsykosociale tilgange brød med en ren biomedicinsk tilgang ved at indføre psykologiske elementer som stress og livsomstændigheder mm. i sygdomsforståelse. De *biosociale* tilgange, på tværs af forskellige discipliner, er ikke som udgangspunkt et opgør med dette, men hidrører i de fleste tilfælde helt andre emner og debatter.³

Indenfor både økologisk- og kulturpsykologi (Rose et al., 2022; Brinkmann et al., 2023), neuroantropologi (Downey & Lende, 2012) og kulturpsykiatri (Kirmayer

3 Dog ikke i alle tilfælde – se f.eks. Kirmayer (2024) for en diskussion af det biopsykosociale vs. det øko-sociale.

et al., 2020) findes tilgange som på forskellige måder indtager en biosocial tilgang til psykiatriske og psykologiske fænomener – uden, at disse som sådan er ‘anti-psykologiske’. Der er som oftest tale om tværfagligt arbejde mellem antropologer, psykiatere, psykologer og filosoffer med interesse for det samme område, hvorledes deres forskellige disciplinære baggrunde kan supplere hinanden. I det følgende vil jeg primært lægge mig i forlængelse af den måde, hvorpå Rose, Birk og Manning (2022, 2023) – og tildeles Kirmayer og co. (2024) – har videreudviklet J.J. Gibsons *affordance*-begreb (se nedenfor) for at vise, hvordan denne tænkning om livssituationer og deres *affordances* kan bidrage til forståelsen af moralske skader. Inden da vil jeg vende mig mod netop debatterne om moralsk skade inden for krigstraumelitteraturen.

Moralsk skade i krigstraumelitteraturen

Iløbet af de sidste godt femten år har debatter om krigstraumer udviklet sig omkring begrebet ‘moralsk skade’ som en komplementær forståelse af traume til den klinisk psykiatriske diagnose PTSD (Litz & Walker, 2025). Denne sondring drejer sig om, hvad der ligger i kernen af forskellige former for traumatiske oplevelser. Hvor PTSD-diagnosen – og særligt dens anvendelse i militærpsykiatrisk sammenhæng – har haft frygt-betingning som sin centrale mekanisme (Bienvenu et al., 2021; Litz et al., 2016), centrerer moralsk skade sig som traumbegreb omkring overskridelsen af moralske overbevisninger eller forventninger (Litz et al., 2009). I denne forstand er moralsk skade *ikke* tiltænkt som en erstatning for PTSD-diagnosen (ibid.). Det er nærmere et ønske om både at udvide grænsen for, hvad der kvalificerer som ‘traumatisk’, samt at gentænke typer af erfaring (moralsk grænseoverskridende vs. frygt).

Disse debatter har dog udviklet sig i flere retninger over de sidste årtier siden Jonathan Shay’s (2014 [1994], 184) oprindelige definition af moralsk skade som “et svigt af ‘det rigtige’, begået af en person med legitim autoritet i højrisikosituationer.” Mens denne oprindelige definition teoretisk trækker på en mere psykoanalytisk forståelsesramme (som var den dominerende inden for amerikansk psykiatri på det tidspunkt), bygger den i dag mere udbredte definition af Brett Litz og kollegaer på en mere kognitiv og adfærdspsykologisk tilgang. Deres definition af moralsk skade lyder “at begå, undlade at forhindre, være vidne til eller erfare handlinger, der overtræder dybt forankrede moralske overbevisninger og forventninger” (Litz et al., 2009, 700). Denne anden bølge af teoridannelse har skabt og udbredt egentlig akademisk debat om moralsk skade, samt foreslået en række instrumenter til kvantificering og bud på kliniske behandlingstilgange (se f.eks. Litz et al., 2016).

I de senere år har en tredje teoretisk 'bølge' udviklet sig i debatten om moralsk skade i en militær kontekst. Denne trækker i højere grad på samfundsvidenskab og moralfilosofi og fokuserer mindre på individuel overskridelse og mere på moralsk konflikt og desorientering (Molendijk, 2021) eller på 'krigens moralske økologier' (Wiinika-Lydon, 2022). Denne seneste drejning fokuserer på at udvikle begrebet moralsk skade som et socialt fænomen (Molendijk, 2018, 325) i opposition til den såkaldte "standardmodel for moralsk skade" (Acampora et al., 2024) og med en kritisk tilgang til forestillingen om 'det moralske' i begrebet (Lang & Schott, 2023).

Ved at trække på forskellige disciplinære baggrunde har disse 'bølger' af teoretisk udvikling drevet debatten fremad om, hvad der kan betragtes som en 'traumatisk begivenhed/moralsk skade', og hvordan dens konsekvenser bedst kan forstås. Endvidere har flere forskere inden for området påpeget, at det centrale ved moralske skader måske skal forstås som skader på ens identitet (Litz og Kerig (2019)), selvforståelse (Atuel et al., 2021) eller selvopfattelse (Gray & Bossard, 2024).

På mange måder er dette fokus på moralske erfaringer som kernen i nogle typer af traumatiske oplevelser både et nybrud i forhold til den PTSD-forståelse, som har hersket i militærpsykiatrien siden starten af 1990'erne, hvor frygt-betingning blev kernen i PTSD (Bienvenu et al., 2021) – men samtidig er det på sin vis en tilbagevenden til den traumeforståelsen, som blev aktuel i efterdønningerne af Vietnamkrigen (Lifton, 1973), som dengang havde mindre fokus på frygt og mere fokus på moralske følelser, f.eks. skyld og vrede (APA, 1980).

I internationale sammenhæng har de fleste studier af moralsk skade været survey- og kliniske studier. Der har været bemærkelsesværdigt få kvalitative eller egentlig etnografiske studier af, hvordan veteraner lever med deres oplevelser fra krigene efter de vender hjem. Dette skyldes formentlig blandt andet, at antropologien historisk set har haft afsmag for militæret (Pedersen, 2021). Således er det også i denne sammenhæng, at kvalitative studier og *affordance*-begrebet kan bidrage til den samlede forståelse af psykiske eftervirkninger af krigsdeltagelse.

Affordance-begrebet i den biosocial tænkning

Begrebet *affordances* blev oprindeligt introduceret af J.J. Gibson (1979) og refererer til de muligheder for tanke, perception og handling, som omverdenen tilbyder en handlende organisme. Det klassiske eksempel fra hovedværket, *Ecological Approach to Visual Perception* (1979), er postkassen, der *afforder* at poste breve. På samme vis kan man sige, at fyldte kopper kaffe *afforder* at drikke, et rødt trafiklys *afforder* at stoppe, en gaffel *afforder* at spise osv. Men omgivelser *afforder*

selvfølgelig kun bestemte ting for dem, som er en del af en bestemt 'livsform' (Rietveld & Kiverstein, 2014), hvor daglige praksisser indeholder f.eks. at sende breve eller drikke kaffe af kopper. Gibsons oprindelige formål med begrebet var da også at bryde med den daværende kognitionspsykologiske forståelse af mental repræsentation, hvor det passive subjekt lagrer information i hukommelsen, som var det en indre computer. I stedet fastholder Gibson, at erkendelse foregår direkte igennem kropslige etablerede vaner, og ikke via indre repræsentationer. I deres arbejde med begrebet bruger Rose, Birk & Manning et eksempel fra Greg Downeys (2016) arbejde med gadebørn i São Paulo som illustration:

For de brasilianske gadebørn, der bebor São Paulos gader, kan fortovene på Avenida Paulista afforde at sove, vindueshoppende turisters lommer kan afforde lommetyveri, skraldespandene udenfor restauranter kan afforde skraldesamling og så videre. Men for velhavende Paulista-kvinder, der lever det meste af deres liv i lukkede samfund, afforder de ingen af disse ting, og når de vover sig ud, afforder veje under broer og fortove ofte kun muligheden for at blive røvet eller overfaldet, hvorved [disse situationer] bliver gennemsyret af angst og sårbarhed og bør undgås helt (Rose et al., 2022, 127).

Det mest fundamentale aspekt af *affordances* i denne forstand er, at de er muligheder for handling og perception, der opstår direkte for mennesker i strømmen af deres daglige liv. Tim Ingold har ligeledes trukket på *affordance*-begrebet i meget af sit arbejde med det biosociale (2000, 2022, 2018). Nedenfor vil jeg bygge videre på dette ved at vise, hvordan *affordance*-begrebet kan være behjælpeligt med at tilgå moralske skader. Vi vender nu tilbage til Eriks liv og de situationer, han står i, hvor omverdenen præsenterer sig for ham – *afforder* ham –noget meget forskelligt afhængigt af situationer og relationer i dem. Jeg vil forsøge at vise, hvordan en gentænkning af forskellige livssituationers moralske karakter og det, de *afforder* Erik, kan hjælpe med at nuancere ideen om 'det moralske' i moralske skader og bringe de særlige karakteristika ved bestemte livssituationer i front.

Situation 1: Rollen som forældre og supermarkedets affordances

Når Erik går på indkøb, sørger han altid for at tage en af de store indkøbsvogne og skubbe den foran sig gennem butikken: "Det skaber lidt afstand til andre," siger han. Han bryder sig ikke om at være i butikken, men når han har sine to drenge, er han nogle gange nødt til at tage derhen med dem. En eftermiddag, hvor Erik og hans ældste søn går gennem gangene i den lokale SuperBrugsen, siger sønnen

til ham:

"Far, du skal gå ud af butikken nu."

"Hvorfor? Hvad mener du, min skat?"

"Du får et angstanfald, far. Giv mig pengene og gå udenfor og vent."

"Hvad mener du? Nej, det gør jeg da ikke."

"Far, din T-shirt er helt våd, og du har gåsehud over det hele. Gå nu bare udenfor."

Erik fandt nogle penge i lommen, gav dem til drengen og gik hurtigt ud ad døren. Han nåede lige udenfor, før angsten for alvor satte ind, den hurtige vejrtrækning. Så kom tårerne. "Det føles så forfærdeligt," siger han. "Han er 14, han burde ikke skulle se mig sådan. Det er virkelig den værste del af alt det her PTSD, det er, hvad det gør ved mine drenge. Det er min skyld, at de ikke har det godt. Børn tilpasser sig jo, og nu er det her blevet deres nye normaltilstand. Men sådan burde det ikke være," siger Erik med et trist blik bag hans tykke, mørke skæg.

Når Erik oplever et angstanfald i supermarkedet, bliver han ude af stand til at udføre den form for forældreansvar, han forventer af sig selv i sådan en situation, eller som situationen almindeligvis opfordrer til; at kunne handle ind med sin søn og på den måde varetage en grundlæggende forældrerolle. Ifølge Erik fejler han ikke kun i at sørge for sin søn på den måde, der forventes i situationen, men omsorgsdynamikken bliver også vendt om; det er hans søn, der tager sig af ham, tager kontrol, får ham i sikkerhed og tager sig af indkøbene. Denne ombytning af omsorgsroller fylder Erik med skyld og bidrager til den bredere selvfortælling om, at han er ved at fejle som forælder på grund af sin tilstand. Erik vender gentagne gange tilbage til dette ideal om forældreskab i løbet af vores samtale; at være en god forælder ved både at tilbringe hyggelig fritid med sine sønner (spise is på en sommerdag), men også ved at tage sig godt af dem som den ansvarlige far, han gerne vil være. Indkøbsscenen bliver et illustrativt øjeblik for, hvordan grundlæggende dagligdagssituationer *afforder* moralske relationer (omsorg, ansvar) og hvorledes dét ikke at kunne leve op til disse bidrager til en selvfortælling om utilstrækkelighed og fejlslået forældreskab. Denne utilstrækkelighed er ikke en ligegyldig eller uskyldig utilstrækkelighed, netop fordi den henvender sig til moralske relationer. Situationens *affordances* for Erik bliver således konstituerende for hans symptomer, hans – og sønnens – oplevelse af disse symptomer og den måde, hvorpå de spiller ind i fortællingen om Eriks lidelse, samt de idealer, som han oplever ikke at kunne leve op til på grund af sin lidelse.

Situation 2: evakueringsstrategier og sportshallens affordances

På en grå novemberdag i 2023 sidder Erik på bagerste række i en sportshal i en mindre jysk by. En håndboldkamp skal til at begynde, men Erik er optaget af at tælle de mennesker, der kommer ind i hallen. Hele Eriks familie er vilde med håndbold. Hans brødre spiller håndbold, hans to sønner spiller håndbold, og de taler konstant om håndbold. Før Eriks udsendelser til Irak og Afghanistan spillede han selv håndbold og var i en længere periode en del af bestyrelsen i den lokale håndboldklub i den lille by, hvor han voksede op. Dagens kamp er ikke bare en hvilken som helst håndboldkamp i det lille lokalsamfund. Det er en afgørende kamp i hans ældste søns håndboldrække. Erik gjorde alt, hvad han kunne, for at komme til dagens kamp. Han har misset mange håndboldkampe de seneste år, selvom det er en af de aktiviteter, der bringer ham mest glæde og får ham til at føle sig tættest på sin familie. Alligevel kan han ikke holde ud at være i hallen. Jo flere mennesker, der samles i hallen, jo værre har han det.

Han plejede at få angstanfald bare ved at stå udenfor sportshallen. Når jeg spørger til hans oplevelse af det, siger han, at han "ikke rigtig vidste hvorfor, [han] fik det bare dårligt, fik svedeture og rystede ved at stå udenfor på parkeringspladsen."

På det seneste er det dog lykkedes ham at komme indenfor og sidde på en af de bagerste rækker, selvom det dræner ham for energi at være der. Eriks bror har i løbet af de sidste måneder øvet med ham; først ned til hallen, så stå udenfor, så ind i hallen uden andre er til stede og så tog Erik med sin bror til træning og så hans hold træne. Til sidst var han selv flere gange med på banen til træning, og nu sidder han til en fyldt kamp. Det er en stor forandring på relativt kort tid, og Eriks bror har været enormt tålmodig med Eriks tilvænning til situationen. Men dagene efter en dag i hallen ligger han på sit værelse i brorens hus, helt udmattet i mørket, og forlader kun værelset for at spise eller ryge en cigaret.

For Erik er det afgørende at holde styr på, hvor mange mennesker, der er i sportshallen. Hver gang en ny person kommer ind, skal han starte sin optælling forfra.

Den dominerende opfattelse i PTSD-litteraturen i forhold til perception af omgivelserne er at mange ting opfattes som en trussel, som ellers ikke er det (f.eks. at øldåsen på vejen intuitivt opfattes som en vejsidebombe). Men for Erik handler det ikke om trusler mod ham selv. Han forsøger at holde overblikket over folk i hallen, fordi han har behov for at lave evakueringsplaner for dem alle sammen: "Det er et konstant puslespil," forklarer han. "Det er som et puslespil med menneskelige brikker. Jeg skal have flere evakueringsruter og planer for alle i hallen. Alle, der kommer ind, skal kunne evakueres gennem døre og vinduer, og der skal være flere mulige måder at gøre det på. Hver gang en ny person kommer

ind, ødelægger det min evakueringsplan for alle, så skal jeg starte forfra. Man får ikke set meget håndbold på den måde...”

Hvor sportshallens *affordances* for de fleste tilskuere formentlig handler om sammenhold og spænding, så *afforder* den Erik at lave evakueringsplaner. Det er selvfølgelig værd at notere sig en ‘familielighed’ (Wittgenstein, 1953) mellem situationen i sportshallen, som for Erik kommer til at *afforde* beskyttelse af andre, og situationen i Afghanistan i 2010, hvor han ikke var der til at beskytte de soldater, som gik på bomberne under sandet, og som har hjemsøgt ham siden. Men i relation til debatterne i litteraturen om moralske skader er det endvidere værd at notere sig, at det ikke blot er den oprindelige oplevelse fra Afghanistan, som er moralsk ladet, men at det symptomatiske udtryk i nutiden også er det. Perceptionen af omgivelserne bliver ændret i moralsk forstand; Erik erfarer nu landskabet i håndboldhallen som en opfordring til at beskytte andre mennesker.

Situation 3: Veteranhjemmets affordances: et alternativ til psykiatriske og militære diskurser

“Tænkte du over, hvordan jeg præsenterede mig, da vi først mødtes?” spørger Erik mig, da vi sidder udenfor Veteranhjemmet og drikker kaffe. “Nej, ikke rigtig,” svarer jeg.

“Jeg gav dig bare hånden og sagde ‘Erik’, mit fornavn. Jeg sagde ikke ‘Oversergent Jensen’. Jeg plejede altid at præsentere mig med min militære titel,” ler han og uddyber:

Det virker fjollet at gøre det udenfor Forsvaret, men sådan er det jo. Men mens jeg boede på Veteranhjemmet, holdt jeg op med at introducere mig på den måde. Det var faktisk ikke noget, jeg tænkte over, jeg fik det bare at vide af én, som boede her, at ‘det gør du da ikke mere’. Lederen af veteranhjemmet opfordrer os til at stoppe med at tale i militærjargon hele tiden og til at stoppe med at romantisere tiden i Forsvaret. Og jeg holdt også op med at tale om Afghanistan hele tiden. Bare at være her har faktisk givet mig mulighed for at udvikle mig, tænker jeg nu. Ellers så fastholder man også bare sig selv i de gamle riller.

Da jeg senere taler med lederen af veteranhjemmet, Marie, forklarer hun mig tankerne bag opfordringen:

Mange af veteranerne her har en romantisk forestilling om deres tid som udsendt, at ‘alt var godt dengang, det var den bedste tid i mit liv’. Den slags. Og jeg forstår det godt. De havde en så stærk identitet i dét at være soldater, i de år. Men år senere, når de er her... nogle af dem er så skadet af deres PTSD, at de ikke kan fungere i

dagligdagen, nogle er førtidspensionister som 30-årige... Selvfølgelig har der været mange gode ting. Men der er også en grund til det, hvis man får førtidspension i 30'erne. Og jeg tror ikke, at glorificeringen af den tid, hjælper dem til at få det bedre nu.

Marie har ikke selv en militær baggrund. Hun arbejdede i stofmisbrugs-rehabilitering, før hun blev leder af Veteranhjemmet. Hun trækker på sine erfaringer derfra for at skabe et miljø, hvor almindelige dagligdagsaktiviteter fra den civile verden bliver flettet ind i Veteranhjemmets dagligdag. F.eks. forsøger hun at nedtone snakken om PTSD, psykiatriske diagnoser og psykofarmaka såvel som militær-romantik. Udover dette tilbyder Veteranhjemmet aktiviteter som ugentlig yoga, kunstmaling og familiearrangementer. Mange af veteranerne deltager i aktiviteterne og virker til at værdsætte det højt. Veteranhjemmets kalender former også årets gang ved hjælp af traditioner som jule- og påskefrokoster, samt fødselsdagsfester for veteranerne, der bor på Veteranhjemmet. Marie fortæller:

Vi har en tradition for at fejre fødselsdage – og virkelig gå all-in på kager, flag og sang. Da jeg arbejdede i stofmisbrugsrehabilitering, indså jeg, at mange af disse 'dagligdags' traditioner er noget, folk virkelig savner, hvis de af en eller anden grund er faldet ud af dagligdagens rutiner. Så her fejrer vi både veteranernes, medarbejdernes og frivilliges fødselsdage med kager med lys og sang og det hele. Vi har lignende traditioner omkring julefrokoster og påskefrokoster.

Hun fortæller mig om festen, de holdt på Eriks 40-års fødselsdag, hvor han boede på Veteranhjemmet, og viser mig billeder fra dagen. Det ser virkelig ud til at have været en glædesfyldt og sjov dag, hvor Erik sidder og griner foran en stor kage med tændte lys.

Ved således at opbygge civile dagligdagspraksisser for veteranerne og deres familier, skaber Marie og de andre frivillige et slags 'landskab af affordances' (Reitveld & Kieversten, 2014) af den civile hverdag, af ugerne, månederne og årets gang. Igennem disse kan Veteranhjemmets beboere (gen)forbinde sig til og blive en del af et fællesskab, hvor omgivelserne bliver formet efter civile *affordances*; hvor dét at præsentere sig for en fremmed kommer til at *afforde* at udtrykke sit civile fornavn, ikke sin militære rang og efternavn. Eller hvor samtaler med andre kommer til at *afforde* aktuelle Netflix-serier, parforhold og sejre i Superligaen. Således bliver konkrete daglige møder og samtaler også en del af en ny 'moralisk økologi' (Wiinika-Lydon, 2022), hvor det bliver muligt at forstå sig selv på nye måder. Det er Erik selv, som gør opmærksom på disse forhold, da han beskriver, hvad opholdet på veteranhjemmet har gjort for ham – hvordan det har hjulpet ham videre med at anskue sig selv og sin situation på ny.

Livssituationer og deres *affordances* i den moralske økologi

I lyset af ovenstående kan vi nu vende tilbage til spørgsmålet fra indledningen: hvordan er det muligt at forstå forskellige livssituationers karakteristika, krav og opfordringer i det levede liv hos én, som kæmper med psykiske eftervirkninger fra krig?

Og hvordan kan vi forstå, at symptomer fluktuerer på tværs af situationer, som ellers kan minde om hinanden (f.eks. er der mange mennesker i sportshallen, men det er der også i den bar, hvor Erik agerede gæstebartender i introduktionshistorien)?

Ved at anskue Eriks livssituationer igennem *affordance*-begrebet og i konteksten af litteraturen om moralske skader, begynder der at aftegne sig et bud.

Fra Eriks historie viser det sig, at afhængigt af hvilke konkrete livssituationer, han befinder sig i, og hvordan de sociale, rumlige og materielle forhold er i disse situationer, kommer hans symptomer frem eller forsvinder igen. Både konkrete genstande (indkøbsvogne, døre og vinduer i sportshallen, mf.) og personer (hans søn, lederen på veteranhjemmet, mf.) kommer til at indgå i et landskab af *affordances* (Rietveld & Kiverstein, 2014), som opfordringer til at tænke, handle og føle på bestemte måder. Man kunne måske endda sige, at disse *affordances* har en slags identitetskarakter eller bliver 'identitetstilbud' eller '-invitationer' til ham, fordi de *afforder* at indtage bestemte roller eller positioner i bestemte situationer: supermarkedets *affordances* byder ham at være den kærlige og ansvarlige far; Veteranhjemmets *affordances* byder ham at være 'noget-andet-end-soldat'; situationen som midlertidig bartender (beskrevet helt i starten) byder ham – for et øjeblik – at være én, der tilbyder sjov og ballade.

Hvad vi kan tage med fra disse livssituationer, er derudover, at i hvor høj grad hans symptomer kommer til udtryk og hvordan de fluktuerer, muligvis handler om, *hvem* disse livssituationer byder ham at være, og at disse *affordances* danner en moralsk økologi (Wiinikka-Lydon, 2022), hvor hans erfaringer fra Afghanistan bliver vævet ind i hans daglige liv i Danmark. I litteraturen om moralsk skade i militær sammenhæng, kan der være en tendens til at tilgå moralsk skade på samme vis, som man i nogle tilfælde har diskuteret 'gate-keeper' kriteriet for PTSD, nemlig ved udelukkende at identificere en index-hændelse, altså en oprindelig, mest-skadende hændelse (se eksempelvis Houle et al., 2024) – men ikke i samme omgang at anskue moralsk skade som et fænomen, der også udvikler sig dynamisk i samklang med omgivelserne og deres *affordances*. En nuancering og en udvidet forståelse af det moralske landskab eller landskabet af *affordances*, vil kunne

bidrage til den løbende debat om, hvordan man mere præcist skal begrebsliggøre moralske skader hos f.eks. veteraner (Litz & Walker, 2024; Acampora et al., 2024). Acampora et al. (2024) formulerer dette problem som, at "standardmodellen for moralsk skade [antager] at moral på en eller anden måde kan reduceres til et sæt af overbevisninger eller idéer" (5), men derved overses de moralske *relationer*, som vedkommende har til sin omverden. I denne sammenhæng mener jeg, at man kunne gå et skridt videre og ikke blot spørge til moralske relationer mere generelt (i form af begrebskritik som hos Acampora et al., 2024), men også hvordan disse udfolder sig i konkrete, empiriske livssituationer – og hvordan disse livssituationer stiller bestemte moralske krav. Endvidere vil jeg tilføje, at de mest aktuelle moralske problemstillinger ikke nødvendigvis handler om brudte forventninger – det kan være årsaget til konflikten – men at disse tages med videre fra livssituation til livssituation og bliver formet af de konkrete *affordances*, som findes her. Som livssituationerne fra Eriks tilværelse beskrevet ovenfor, kan én situation byde ham at være en ansvarsfuld forældre og en anden at være en sjov bartender, men disse livssituationer er ikke moralsk ladede på samme vis, selv om de f.eks. har det tilfælles, at der er mange andre mennesker tilstede, som henvender sig og vil én noget. Et bidrag til litteraturen om moralske skader kan således være at se nærmere på forskellige, konkrete livssituationer og vurdere, hvad de *afforder*, og hvordan disse *affordances* bliver vævet sammen med moralsk skadende erfaringer og nye identitetsudfordringer eller -muligheder, og derved giver udslag i et fluktuerende symptombillede.

Behandling af moralske skader

Hele idéen om, at moralsk skade adskiller sig fra PTSD, opstod ud fra den erfaring, at de standardbehandlinger, man brugte i behandling af PTSD hos amerikanske veteraner, ikke virkede som ønsket (Litz et al., 2016; Litz & Walker, 2025). Da moralsk skade som forskningsfelt derfor er vokset ud af den amerikanske militærpsykologi og -psykiatri (lige som idéen om PTSD i sin tid gjorde), så er det også inden for dette område, at langt de fleste debatter om behandlingstilgange foregår. Behandlingstilgange til moralske skader findes i en række variationer fra de mere kliniske tilgange over til de mere eksistentielt orienterede tilgange, som handler om 'moralisk genoprettelse' (*moral repair* på engelsk). Overordnet set kan man sige, at langt de fleste behandlingstilgange og forskning i behandling af moralsk skade tager udgangspunkt i Brett Litz' forskningsgruppe på Boston University, der også er knyttet til den amerikanske Veteran Administration.

Formålet har her været at udbygge eksisterende behandlingstilgange til PTSD, som i militærpsykiatrisk sammenhæng næsten altid har været versioner af kognitiv adfærdsterapi (*Prolonged Exposure Therapy* eller *Cognitive Processing Therapy*). En af de mere efterprøvede udvidelser er *Adaptive Disclosure*-tilgangen, som forsøger at inkorporere "militærkultur og ethos" (Litz et al., 2016, 29) i behandlingen af veteraner, samt et øget fokus på accept og selvtilgivelse. *Impact of Killing*-tilgangen er en anden og mere fokuseret version af den samme tilgang, som specifikt handler om oplevelser med at have slået ihjel (Burkman et al., 2022). Disse to er de mest undersøgte og udbredte tilgange, men der er også tiltagende fokus på *Acceptance & Commitment Therapy* (ACT) som en tilgang, der adskiller sig ved ikke at være en egentlig traumeterapi og derfor have mere fokus på generelt funktionsniveau (i stedet for at have fokus på selve den traumatiske oplevelse). Disse tilgange er de mest anvendte i klinisk sammenhæng. Desuden findes der en række behandlingsformer, som er mere åndeligt orienterede både rettet specifikt mod veteraner og militære erfaringer (Winkeljohn Black & Klinger, 2022) og specifikt i henhold til forskellige religiøse overbevisninger (Pearce et al., 2018).

I en oversigtsartikel fra 2024 konkluderer Litz' forskningsgruppe at "der stadig ikke findes tilstrækkeligt bevis for, at de eksisterende behandlingsformer reducerer moralsk skade [...] eller tilstrækkeligt evidens til at anbefale en *best-practice* tilgang" (Walker et al., 2024, 22). Samme forskningsgruppe fulgte op i 2025 med en udgivelse, som peger på vigtigheden af "sociale og funktionelle" aspekter af moralske skader (Litz & Walker, 2025). Det centrale i den nyere foreslåede tilgang er de "forandringer i perception af sig selv og andre mennesker" (8), som følger med moralske skader. Denne reviderede definition inkluderer i højere grad *relationelle dimensioner* end Litz og co.'s tidligere definition, som havde fokus på overskridelse af egne moralske værdier og forventninger (Litz et al., 2009) – i en dansk sammenhæng er det værd at notere sig, at denne definition derved også kommer endnu mere til at ligne ICD-11 tillægsdiagnosen Komplex-PTSD.

I det nyeste bud på en behandlingstilgang, skriver Litz & Walker (2025), at "prosocial læring" og "prosocial erfaring og tilknytning" (21) bør være den overordnede strategi i behandling. Dette kan søges opnået gennem forskellige kognitive og adfærdsterapeutiske tilgange (bla. meditation, brevskrivning, forskellige adfærdsstrategier, mm.), men altid med disse som udgangspunkt og springbræt, ikke som den centrale terapeutiske erfaring. Det terapeutiske er således ikke selve psykoterapien eller øvelserne i det psykoterapeutiske rum, men derimod den sociale erfaring sammen med andre i det levede liv. I planlægningen af, hvordan sådanne erfaringer kan opnås, kan det være behjælpeligt at overveje, hvilket landskab af *affordances* en given social kontekst tilbyder. Denne tilgang

minder også betragteligt om de beskrivelser, som både Erik og Veteranhjemlederen Marie har af de mange forskellige aktiviteter, som Veteranhjemmet tilbyder, og de sociale arrangementer som opstår spontant såsom filmaftener og ture ud af huset sammen. Marie beskriver f.eks., hvordan hun forsøger at dosere et socialt ansvar i forbindelse med forskellige aktiviteter:

Hvis vi for eksempel skal have et foredrag om aftenen, så spørger jeg om morgenen, hvem der kan være med til at gøre klar, sætte stole op, osv. Og så er der altid nogen, som gerne vil, men også nogle som kom sent i seng eller siger, at de kun kan være med i nogle timer, for så skal de have medicin, som gør dem trætte. Det er jo superfint at sige det. Fordi så kan jeg planlægge dagen ud fra det. Men alle skal forsøge at bidrage med det, de kan. Og dem, som bor her over en periode, bliver gode til at forvalte deres energi, når vi kan tage det lidt af gangen, og 'forhandle lidt' om det.

I lyset af Litz & Walkers (2025) forslag om "prosocial læring" som behandlingsstrategi for moralske skader, så kan man på sin vis anskue selve deltagelsen i Veteranhjemmets sociale hverdag og den "prosociale" omgang med ansatte, frivillige og andre veteraner som en egentlig behandling af moralsk skade. Fra et perspektiv, hvor frygt-betingning er den centrale mekanisme i psykiske lidelse (f.eks. i nogle begrebsliggørelser af PTSD; se Bienvenu et al., 2021), vil "prosocial læring" formentlig blive anskuet som gavnligt, men ikke set som egentlig behandling. Men ud fra Litz & Walkers (2025) behandlingsanvisninger, vil enhver form for prosocialt engagement, som giver korrektive sociale erfaringer eller "prosociale erfaringer og tilknytningen til andre" (23) være en grundlæggende del af at korrigere den skam, skyld eller tillidsforstyrrelse, som netop er kernen i moralsk skade. Når Marie og de andre fra Veteranhjemmet arrangerer aktiviteter, fødselsdage, mm., så er det netop også en del af at danne et socialt landskab som *afforder* denne prosociale læring.

Konklusion

Denne artikel har undersøgt, hvordan en biosocial tilgang – med særligt fokus på *affordance*-begrebet – kan bidrage til en mere nuanceret forståelse af moralsk skade. Gennem analysen af Eriks erfaringer på tværs af forskellige livssituationer har jeg vist, hvordan hans symptombillede fluktuerer afhængigt af de specifikke sociale, rumlige og materielle betingelser, han befinder sig i. Disse udsving hæfter sig op på de moralske krav, som forskellige livssituationer stiller Erik. Jeg har argumenteret for, at moralsk skade ikke alene kan forstås som en overskridelse af

moralske overbevisninger og forventninger, men må ses i lyset af de situationelle *affordances*, der former oplevelser, handlinger og selvforståelse. Ved at anskue moralsk skade som et dynamisk fænomen, der udfolder sig i samspillet mellem individ og omgivelser, kan vi nuancere mere gængse tilgange til moralsk skade, som tager udgangspunkt i overskridelse af individuelle moralske overbevisninger og forventninger. En nyere begrebsorienteret forskningslitteratur forsøger at gøre op med denne individorienterede forståelse af moralske skader og betegner i stedet moralsk skade som et udpræget relationelt fænomen. Argumentet i denne artikel bygger videre på denne relationelle tilgang til moralsk skade ved at udvide og nuancere forståelsen af det relationelle og miljøets betydning. En sådan tilgang har betydning for, hvordan vi tilgår moralsk skade ikke blot som empirisk fænomen og teoretisk begreb, men også for, hvordan vi tænker rehabilitering og behandling. Da kerneemotionerne i moralsk skade i høj grad kredser om *relationelle følelser* (vrede, skyld, skam), har de seneste studier af behandling peget på behandlingstilgange, som kredser om "prosocial læring" i levede livssituationer og i udveksling med andre mennesker. Studiet her, med Eriks erfaringer i centrum, lægger sig endvidere i forlængelse af denne litteratur ved at bidrage med en tilgang til, hvordan livssituationer kan anskues som værende mættede med moralsk krav og muligheder – *affordances* – som spiller ind i symptomudsving og -opretholdelse. Dette har også mulige konsekvenser for, hvordan behandlingstilbud kan tænkes. Der er endnu ikke én evidensbaseret "best practice" tilgang til moralske skader. De fleste aktuelle tilgange bygger videre på CBT-tilgange. I forlængelse af artiklens argument er det dog værd at overveje, hvilken rolle sociale fællesskab og deltagelse i hverdagsaktiviteter – som et "landskab af *affordances*" – kan spille som korrektiv erfaring til moralske skader, hvor moralske følelser (f.eks. skyld, skam, vrede) er centrale.

Referencer

- Acampora, C. D., Munch-Juriscic, D., Culbreth, A., Denne, S., & Smith, J. (2024). Critique of the standard model of moral injury. *New Ideas in Psychology*, 75, 101107.
- APA (1980). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM), 3rd edition. American Psychiatric Association.
- Brinkmann, S. (2023). *Oplevelsessamfundet*. København: Samfundslitteratur.
- Brinkmann, S. (2024). *Situeret psykopatologi*. Nordiske Udkast, 52(1).
- Brinkmann, S., Birk, R., & Lund, P. C. (2023). Is Another kind of Biologization Possible? On Biology and the psy Sciences. *Integrative Physiological and Behavioral Science*, 57(3), 719-737. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12124-023-09757-0>

- Burkman, K., Gloria, R., Mehlman, H., & Maguen, S. (2022). Treatment for Moral Injury: Impact of Killing in War. *Current Treatment Options in Psychiatry*, 9(3), 101–114. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40501-022-00262-6>
- Burawoy, M. (1998). The extended case method. *Sociological Theory*, 16(1), 4–33. DOI: <https://doi.org/10.1111/0735-2751.00040>
- Clark, A. (2013). Whatever next? Predictive brains, situated agents, and the future of cognitive science. *The Behavioral and Brain Sciences*, 36(3), 181–204. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0140525X12000477>
- Downey, Greg (2016) Being human in cities: Phenotypic bias from urban niche construction. *Current Anthropology*, 57(S13): 52–S64. DOI: <https://doi.org/10.1086/685710>
- Downey, G. & Lende, D. H. (2012). *Neuroanthropology and the Encultured Brain*. Boston: The MIT Press. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/9219.003.0004>
- Engel, G. L. (1981). The clinical application of the biopsychosocial model. *The Journal of Medicine and Philosophy*, 6(2), 101–124.
- Fuchs, T. (2018). *Ecology of the Brain: The Phenomenology and Biology of the Embodied Mind*. Oxford: Oxford University Press, Incorporated.
- Gendron, M., Mesquita, B., & Barrett, L. F. (2020). The Brain as a Cultural Artifact: Concepts, Actions, and Experiences within the Human Affective Niche. In L. J. Kirmayer, C. M. Worthman, S. Kitayama, R. Lemelson, & C. A. Cummings (Eds.), *Culture, Mind, and Brain: Emerging Concepts, Models, and Applications* (pp. 188–222). Cambridge, UK: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108695374.010>
- Gibson, J. J. (1979). *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton, Mifflin and Company.
- Gluckman, M. (1961). Ethnographic data in British social anthropology. *The Sociological Review*, 9(1), 5–17. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1961.tb01082.x>
- Han, S., Northoff, G., Vogeley, K., Wexler, B. E., Kitayama, S., & Varnum, M. E. W. (2013). A Cultural Neuroscience Approach to the Biosocial Nature of the Human Brain. *Annual Review of Psychology*, 64(1), 335–359. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-071112-054629>
- Houle, S. A., Ein, N., Gervasio, J., Plouffe, R. A., Litz, B. T., Carleton, R. N., ... & Nazarov, A. (2024). Measuring moral distress and moral injury: A systematic review and content analysis of existing scales. *Clinical Psychology Review*, 108, 102377.
- Ingold, T. (2000). *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203466025>
- Ingold, T. (2015). *The life of lines*. Routledge.
- Ingold, T. (2018). Back to the future with the theory of affordances. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 8(1-2), 39–44. DOI: <https://doi.org/10.1086/698358>
- Ingold, T. (2020). *Correspondences*. John Wiley & Sons.
- Ingold, T. (2022). Anthropological Affordances. In: Z. Djebbara (Eds.), *Affordances in Everyday Life* (pp. 51–60). New York: Springer. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-08629-8_6
- Ingold, T., & Palsson, G. (2013). *Biosocial Becomings*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Kirmayer, Worthman & Kitayama (2020). Co-constructing Culture, Mind and Brain. In L. Kirmayer, C. M. Worthman, S. Kitayama, R. Lemelson, & C. A. Cummings (Eds.), *Culture, Mind, and Brain: Emerging Concepts, Models, and Applications* (pp. 188–222). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Kirmayer, L. J. (2024). The place of the social in psychiatry: from structural determinants to the ecology of mind. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 1-13.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *Interview: introduktion til et håndværk*. Hans Reitzels Forlag.
- Lang, J., & Schott, R. M. (2023). The moral challenges of moral injury. In *Moral injury and the humanities* (pp. 17-34). Routledge.
- Lende, D. H. & Downey, G. (2020). Neuroanthropological Perspectives on Culture, Mind and Brain. In L. J. Kirmayer, C. M. Worthman, S. Kitayama, R. Lemelson & C. A. Cummings (Eds.), *Culture, Mind, and Brain: Emerging Concepts, Models, and Applications* (pp. 277-299). Cambridge, UK: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108695374.014>
- Lifton, R. J. (1973). *Home from the war: Learning from Vietnam veterans*. New York: Simon & Schuster.
- Litz, B. T., & Kerig, P. K. (2019). Introduction to the Special Issue on Moral Injury: Conceptual Challenges, Methodological Issues, and Clinical Applications. *Journal of Traumatic Stress*, 32(3), 341-349. DOI: <https://doi.org/10.1002/jts.22405>
- Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W. P., Silva, C., & Maguen, S. (2009). Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review*, 29(8), 695-706. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003>
- Litz, B. T., & Walker, H. E. (2025). Moral injury: An overview of conceptual, definitional, assessment, and treatment issues. *Annual Review of Clinical Psychology*, 21.
- Luhrmann, T. M., & Marrow, J. (Eds.). (2016). *Our most troubling madness: Case studies in schizophrenia across cultures* (Vol. 11). Univ of California Press.
- Manning, N., Birk, R., & Rose, N. (2023). Niche Sociality: Approaching Adversity in Everyday Life. *Sociology* (Oxford), 57(1), 72-95. DOI: <https://doi.org/10.1177/00380385221094770>
- Meloni, M., Cromby, J., Fitzgerald, D., Lloyd, S. (2018). Introducing the New Biosocial Landscape. In: Meloni, M., Cromby, J., Fitzgerald, D., Lloyd, S. (Eds.), *The Palgrave Handbook of Biology and Society* (pp. 1-22). London: Palgrave Macmillan. DOI: https://doi.org/10.1057/978-1-137-52879-7_1
- Meinert, L., & Whyte, S. R. (2017). "These things continue": violence as contamination in everyday life after war in northern Uganda. *Ethos*, 45(2), 271-286.
- Molendijk, T. (2018). Moral injury in relation to public debates: The role of societal misrecognition in moral conflict-colored trauma among soldiers. *Social Science & Medicine* (1982), 211, 314–320. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.06.042>
- Molendijk, T. (2021). *Moral Injury and Soldiers in Conflict: Political Practices and Public Perceptions*. London: Routledge.
- Niewöhner, J., & Lock, M. (2018). Situating local biologies: Anthropological perspectives on environment/human entanglements. *BioSocieties*, 13(4), 681–697. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41292-017-0089-5>
- Pedersen, T. R. (2021). Breaking bad? Down and dirty with military anthropology. *Ethnos*, 86(4), 676-693.
- Pearce, M., Haynes, K., Rivera, N. R., & Koenig, H. G. (2018). Spiritually integrated cognitive processing therapy: A new treatment for post-traumatic stress disorder that targets moral injury. *Global Advances in Health and Medicine*, 7, 2164956118759939.
- Ramstead, M. J. D., Veissière, S. P. L., & Kirmayer, L. J. (2016). Cultural Affordances: Scaffolding Local Worlds Through Shared Intentionality and Regimes of Attention. *Frontiers in Psychology*, 7, 1090–1090. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01090>

- Rietveld, E., & Kiverstein, J. (2014). A Rich Landscape of Affordances. *Ecological Psychology*, 26(4), 325–352. DOI: <https://doi.org/10.1080/10407413.2014.958035>
- Rose, N., Birk, R., & Manning, N. (2022). Towards Neuroecosociality: Mental Health in Adversity. *Theory, Culture & Society*, 39(3), 121-144. DOI: <https://doi.org/10.1177/0263276420981614>
- Shay, J. (2014). Moral injury. *Psychoanalytic Psychology*, 31(2), 182-191. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0036090>
- Walker, H. E., O'Donnell, K. P., & Litz, B. T. (2024). Past, present, and future of cognitive behavioral-based psychotherapies for moral injury. *Current Treatment Options in Psychiatry*, 11(4), 288-299.
- Wiinikka-Lydon, J. (2022). Critiquing the subject of moral injury. *Journal of Military Ethics*, 21(1), 39-55.
- Wilson, E. A. (2004). *Psychosomatic: Feminism and the neurological body*. Durham: Duke University Press.
- Winkeljohn Black, S., & Klinger, K. (2022). Building spiritual strength: A spiritually integrated approach to treating moral injury. *Current Treatment Options in Psychiatry*, 9(4), 313-320.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations*. Hoboken: Blackwell.